

Žrtve vojne — viktimologija vojne

Janez Pečar*

V oboroženih spopadih, vojnah, nacionalnih konfliktih, verskih bojih, ob terorizmu države in podobnih dogodkih velikih razsežnosti, ne glede na to ali jih dojemamo kot makrokriminal ali ne, nastajajo številni pojavi, s katerimi se ustvarja masovno trpljenje. Viktimizacija je v takih primerih vedno posledica dehumanizacije ravnanja z ljudmi ter povzročanje različnih kriznih stanj, tesnobe, nemira, panike, tja do strukturalne kriminalitete neslutnih razsežnosti. Zaradi tega ljudje umirajo, postajajo invalidi, zgublajo svoje domove, bežijo pred nevarnostjo, kolikor sploh ni docela uničeno njihovo okolje, kar lahko pomeni razlog za izgnanstvo za vse življenje.

V tem smislu je tudi tipologija prizadetih zelo različna od neposrednih udeležencev v spopadih do drugih vrst viktimiziranih kot so: ubiti, ranjeni, pobegli, pregnani, preseljeni, brezdomci, interniranci, ujetniki, zaporniki, pavperizirani, izgubljeni itd., tja do otrok in še koga. V teh družbenih procesih tudi države, narodi, etnične in druge velike skupine postajajo žrtve oz. viktimizirani, zaradi česar lahko to stanje označujemo kot makroviktimiteto. Ker pa se pogosto ti »subjekti« tudi bore drug zoper drugega in se drug drugemu upirajo z militarizirano represijo, ter povzročajo ogromne škode na ljudeh in stvarih, je stanje podobno vzajemni viktimizaciji, ki je največkrat še močno ideologizirana in politizirana. V tem viktimodinamičnem procesu je vsaka stran drugi razlog za viktimizacijo izrednih razmer, ki jo tudi moralizira, politizira in utemeljuje po svoje.

Iz teh razlogov se je človeštvo lotilo humaniziranja masovnih sovražnosti, omejevanja trpljenja in prizadevanja bolečin po načelu proporcionalnosti in ustvarjanja mednarodnega vojnega prava. Zato bi se tudi viktimologija morala intenzivneje ukvarjati z makroviktimiteto, nastajajočo iz masovnega uničevanja.

Ključne besede: vojna, viktimologija vojne, žrtve, tipologija, strah pred nevarnostjo, strukturalna viktimizacija.

UDK 343.988:341.32

Ko izbruhne vojna,
je prva žrtev resnica.
H. Johnson, ameriški senator, l. 1917
v Z. Isakovič: Propaganda u ratu
Forum 1991, 9—10, s. 10

Viktimologija, četudi v nekriminološkem smislu, oziroma taka, ki presega konvencionalni kriminalni par, se v glavnem ne ukvarja z množičnimi žrtvami ali žrtvami strukturalne kriminalitete, kakršnegakoli ustvarjanja bolečin in masovnega trpljenja, ali pa jo zanimajo zelo poredkoma. Težko je reči, zakaj je tako. Morebiti vendarle zaradi tega, ker so tudi viktimologi daleč od masovnega, zlasti pa od oboroženega nasilja različnih vrst in jih informacije o tem ne prizadevajo tako kot individualna viktimizacija, ki se kjerkoli po svetu dogaja vsak dan. Masovni oboroženi spopadi, ki smo jim priče tudi na jugoslovanskih tleh, pa imajo po vrhu vsega politične, narodnostne, meddržavne in še kakšne drugačne konotacije, ki morebiti prav tako odvrtačo pozornost od tradicionalnega proučevanja viktimitete. Viktimologija se v obravnavanju deviantnosti vendarle vedno močno omejuje na maloštevilne udeležence, ali v skrajnem primeru na dva — akterja in žrtev. **V oboroženih spopadih, vojnah, izjemnih razme-**

rah, nacionalnih konfliktih, verskih bojih, državnem terorizmu kot nekakšnem kriminalu sui generis pa gre vedno za množico akterjev na eni strani, ki so navadno neidentificirani in za množice trpečih, na drugi; oboji pa imajo nesluteno količino lastnosti kriminoviktimogenega pomena. Med obema stranema pa njuna lastna prispevka z viktimodinamičnimi procesi, zabrisanost razlik med fronto in zaledjem in različni politični in drugi vplivi, niso nikoli dovolj jasni za empirična proučevanja. Zato se nujno dogaja, da se opušča viktimološko problematiziranje masovnih konfliktov med ljudmi tudi zaradi »meglenosti« ozadij procesa, ki je največkrat, še zlasti, ko se dogaja, neobsegljiv in potrebuje časovno distanco za razumevanje vsega, do česar je prišlo.

Problem, ki ga načenja ta sestavek, ni le tema viktimologije, ampak tudi zgodovine, politologije, socialne psihologije, filozofije, mednarodnega prava itd., te vede pa se navadno ne ukvarjajo s proučevanjem masovno relevantnih procesov iz zornega kota viktimizacije, npr. z oboroženimi spopadi, ki so največkrat še politizirani in še kako drugače motivirani.

Tematiziranje nasilja in agresije, četudi militarizirane, pa bi veljalo obravnavati iz izhodišč nekakšne politične kriminologije in viktimologije, ob domnevi, da gre prav tako za kriminal in viktimiteto, le da sta dosti bolj usodni in ustvarjata globalne posledice za določene družbe, države, narode in etnične skupine in ne le

* Janez Pečar, diplomirani pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Kongresni trg 12.

posameznike, čeprav so še tako številni. Gre torej za **proučevanje nekakšnega splošnega družbenega zla** z izjemnimi in težko ali nikoli popravljivimi posledicami, ki jih povzročajo različne oblike nekonvencionalne viktimitete, ki prav tako zasluži lastno etiološko, fenomenološko in sploh teoretično pojasnjevanje. Ali se nam s tem **odpira makroviktimologija**, ki naj se ukvarja z agresijo dominacije velikih skupin, zaradi prav določenih interesov na škodo drugih, te pa zaradi tega, ker so šibkejše — postajajo žrtve? In zakaj so skupine lahko sploh žrtve, kajti masovni oboroženi spopadi masovno ustvarjajo žrtve tudi med posamezniki na obeh, v konflikt vpletenih straneh?

Žrtve vojne so gotovo tema viktimologije, ki pa jih zanemarja, kljub monstroznosti **oboroženega nasilja kot kolektivnega kriminala** in masovne zlorabe oblasti. Kolektivni ali kar strukturalni kriminal pa ustvarja spet kolektivne ali strukturalne žrtve. Ti obe, moderna kriminologija, ne glede na smeri, in viktimologija ne bi smeli puščati ob strani, kljub izredno dinamičnim in spremenljivim interakcijam, ki so značilne za vse procese, v katere se vpletajo politika, nacionalizem, militarizem, terorizem itd., tja do raznovrstne ideologizacije, iz katere nastaja politocid, genocid in skupinske represije. Ne nazadnje tudi zaradi tega, ker so v zadnjih petdesetih letih »normalni ljudje ubili okoli 100 milijonov svojih bližnjih normalnih ljudi«.¹

1. Viktimološki pogledi na masovno oboroženo nasilje

Vojna, oboroženi spopadi, masovno ubijanje, pokoli in destrukcija sploh, gotovo **najprej ogrožajo človečnost**. Človečnost kot pojem, s katerim dojemamo, da človek zavestno uravnava svoje težnje in želje, tja do nagonov, drugače kot druga živa bitja in razume posledice svojega ravnanja, s katerim povzroča trpljenje, bolečine, stiske in težave drugim ljudem. Zato je viktimologija kot nalašč za to, da bi se ukvarjala s pojavi, njihovo vzročnostjo in posledicami ter proučevanjem zla, ki ogroža človeštvo, kadar zaide v konfliktnost, v katerem se uporablja, kot bi lahko rekli, legitimno oboroženo nasilje. Le-to vsaka v spopade vpletenih strani ne le pojasnjuje, marveč tudi po svoje opravičuje. Že zaradi tega sta **človečnost in resnica najprej**

in na obeh straneh žrtvi, ki ju je težko pojasniti in tudi priznati.

Nasilje v oboroženih masovnih spopadih pa je že od nekdaj zelo kruto, pogosto nenadzorovano, neodgovorno, spodbujevano z ukazovanjem, zgledi, nagrajevanjem, tja do militarizacije in politizacije viktimiziranja nasprotnika ob domnevanju, da bo prej premagan, večje in občutnejše ko mu bodo prizadejane rane. Ranljivost drugega je torej vedno v središču pozornosti konfliktnih strani. In to se kaže v količini in naravi škode, ki jo mora utrpeti vsaka izmed njiju, v dezorganizaciji in dezorientaciji, splošni nemoči, upadanju sposobnosti obrambe, nezmožnosti mobilizirati nove vire, pa še v okupiranem, izgubljenem ali prizadetem ozemlju, izseljenem (in asimiliranem) prebivalstvu in sploh ljudeh, ki ne morejo delati, ustvarjati in skrbeti zase in za druge zaradi dezintegracije reda in splošnega kaotiziranja razmer, tja do militarizacije duha, odtujenosti, sovraštva in strahu ter povzročene segregacije, šovinizma in morebitnega totalitarizma. Kajti vsako oboroženo nasilje poteka pod močnim in neizprosno vodstvom, terja tveganje, omejevanje svobode in usmerjanje sil v strateške cilje, da bi se dosegla zmaga. Včasih zmaga za vsako ceno, četudi povsem »Pirova« zmaga. Le da je zmaga, ki jo opravičujejo politične sile, ki vodijo nasilje in žele ostati na oblasti.

Zato masovno oboroženo nasilje, ki je fenomenološko lahko zelo različno in etiološko izredno raznovrstno, prinaša tudi pestre oblike viktimizacije, ki so poleg telesnih in psihičnih gotovo še gospodarske in socialne, pa nacionalne in morebiti verske ter še mnoge druge kot so lahko individualne in skupinske, da globalnih sploh ne omenjamo. Kajti vojne, oboroženi spopadi in teroristična agresija imajo namen ne le prizadeti nasprotnika, marveč ga prisiliti, da se brani, in ga končno uničiti. **Uničenje pa je gotovo najbolj radikalna rešitev**, ki prinaša dolgoročno ureditev vprašanja.

Zato masovno oboroženo nasilje spremljajo krutost, brutalnost, brezobzirnost, sovražnost, primitivizem, skupinska kriminalnost ter individualna psihopatološkost. Ustvarja in spodbuja najbolj nizkotne nagone, občutke ter impulze, tja do raznih oblik vojnega kriminala, vključno z genocidom. Na drugi strani pa so žrtve ljudje posamično in skupinsko, ki sprejemajo viktimizacijo kot jo lahko vračajo z enakimi ali še hujšimi posledicami in agresivnostjo, zlasti še, če

¹ Laing v Ivanović, s. 13.

gre za boj za življenjski prostor (Lebensraum). To nas spominja na Veliko Nemčijo, Veliko Srbijo, Veliko Hrvaško, tja do Velike Albanije. Kot pravita Piven F. F. in Cloward R. A.: »Ljudje so omejevani in prikrajševani v konkretnih življenjskih razmerah in te konkretne izkušnje določajo oblike nezadovoljstva in cilje, zoper katere se uravnava nezadovoljstvo.«² Politika in oblast pa izrabljata to nezadovoljstvo, kolikor ga sami ne ustvarjata in modelirata, primerno svojim namenom. Vojna in oboroženi spopadi so torej le **sredstvo za doseganje ciljev**, ki jih ni bilo mogoče doseči na miren način in s političnimi sredstvi.

Vsaka vojna je plenjenje, uničevanje, ubijanje, razdejanje, okupiranje, pacificiranje itd., največkrat brez odgovornosti in krivde ter sramu. Le viktimizacija je tu, kaže se v mrtvih in pohabljenih, duševnih in telesnih invalidih, v porušeni šolah, otroških vrtcih, bolnišnicah, cerkvah, muzejih, uničenih mestih in vaseh, tovarnah, napravah in človeškem okolju sploh. Na deset tisočev ali sto tisočev individualnih žrtev predstavlja hkrati globalno viktimizacijo, prizadejano od množice, spet individualnih viktimizatorjev, ki se (ali se ne) identificirajo z nosilci vojne (ali nosilci obrambe), odvisno, s katere strani gledamo na pojav in koliko lahko odmislimo (ne)pristransko in vojaškopolično čustveno ali še kako drugo angažiranost v prav določenem konfliktu.

2. Človeško dostojanstvo in nevarnost

Vojne razmere in kakršnokoli masovno uničevanje ustvarja ljudem gorje, v katerem so njihova življenja, premoženje in pravice do skrajnosti ogrožene. Oboroženi spopadi, nasilno razreševanje konfliktov ali vsiljevanje volje tistega, ki je močnejši, radikalnejši, bolj oborožen ali pa samo bolj krut in brezobziren, povzročajo najrazličnejše **nevarnosti, ki ogrožajo zlasti človeško dostojanstvo**. Kajti ljudje, da bi rešili gola življenja, so pripravljene storiti marsikaj, ne nazadnje ogrožati življenja drugih. Nevarnost namreč v glavnem ne pozna pomislekov, predsodkov, ne morale in utečenih običajev, navad in lepega vedenja. **Vojna spremeni ne le pravni red, marveč tudi zahteve in potrebe ljudi**, ki se prilagajajo posameznim situacijam, ko niso pripravljene le trpeti, ampak biti tudi brez-

obzirni, kolikor ne »biti človek človeku volk«.

Zato žrtvovani oziroma tisti, ki morajo kakorkoli in na katerikoli strani prenašati telesno in duševno trpljenje, nasilje in pritiske, pomanjkanje, najrazličnejše neugodje, od lakote do mraza ali vročine, sprejemajo tudi ponižanje, trpijo razne frustracije, tenzije in nemire, gledajo likvidacije in teror, doživljajo različna presenečenja, na katera niso pripravljene, poslušajo vesti, ki jih vznemirjajo, ravnaajo panično, ko delujejo brezglavo in nerazumno (masovno beganje od doma zaradi nevarnosti, ki še ni blizu). Nevarnost, četudi še ni resnična, marveč je le navidezna in se morda šele nakazuje, poraja strah, bolečine, trpljenje in tudi če ni neposredna, pogojuje nastajanje deset tisočev in sto tisočev beguncev ter izgnancev (v jugoslovanskih razmerah še dosti več). Nevarnost in ogroženost zaradi vojne, oboroženih spopadov, masovnega uničevanja in preganjanja, ne glede na to, kakšni so razlogi zanje, delujejo na **viktimizacije, ki so večvrstne**. Vojne razmere se ne kažejo le v ubijanju in destruktiji, ampak tudi v odzivanju kakorkoli trpečih, ki morajo docela spremeniti življenjske navade oziroma stil in se zaradi nastalih položajev readaptirati, resocializirati, reaktivirati in še kaj. Potrebe po varnosti, od osebne, prek družinske, skupinske itd. narekujejo odzivanje, ki neredko načinja človekove predstave o ugledu, časti, dostojanstvu itd., kar vse je treba žrtvovati zaradi samoobrambe. Zato je v ljudeh gotovo prizadeta njihova pozitivna samopodoba, samougled, samospoštovanje, samoidentifikacija, samodojemanje, samoobvladovanje, samoodobravanje, samoopredeljevanje, samopotrditev, samoprizadevanje, samoregulacija, tja do zmožnosti samovarovanja, samovrednotenja in še kaj. **Vojna nevarnost je torej preizkušnja vsake osebnosti in tisti, ki se branijo, bežijo ali zapuščajo vse, kar imajo, ki trpijo nasilje itd., so nemočni, zmanipulirani in nasploh viktimizirani**. Povzročitelj vsega tega pa ni le nasprotnik, ampak marsikdaj tudi lastna država, lasten narod in skupine, ki jim pripadajo. Zato pogosto ostajajo osamljeni in sami ter pričakujejo rešitve od drugod, te pa navadno prihajajo prepozno, ali pa jih sploh ni. To se vidi ne le v jugoslovanskih razmerah, marveč tudi iz izkušenj drugih narodov, ki so bili čestokrat zgodovinski drobiž, s katerim plačujejo veliki in mogočni svoje dolgove.

Viktimizacija te vrste je vedno posledica dehumanizacije ravnanja z ljudmi, ne le tistimi,

² V Tomaševski, K., s. 9.

ki sodelujejo neposredno v oboroženih spopadih ali dejavnostih, ki so s tem povezane, temveč marsikdaj še bolj tistimi, ki so izven tega in ki jih ogrožajo druge nevarnosti in ki nimajo neposrednega stika z nasprotnikom. Ker pa so oboroženi spopadi danes predvsem in v glavnem depersonalizirano nasilje, ubijanje in destrukcija na daljavo z veliko socialno distanco, so njihovi vplivi na čustveno negotovost, osebno motenost, družbeno dezorganizacijo, pasivizacijo po eni in totalitarizacijo po drugi, nenormativno prisiljevanje, nasilje in represivnost, lahko toliko večji. Ker je neredko za vojaštvo in sploh vojno mobilne v teh okoliščinah bolje poskrbljeno, ostajajo izven tega nasilja izpostavljeni predvsem ubežniki in begunci, to pa so ženske, starci in pri nas otroci. Kakšne posledice bodo imeli ti stresi in travme na njihove osebnosti, ko bodo odrasli, na njihovo osebno dostojanstvo, na stil življenja, tja do morebitne kriminalne kariere pri marsikom izmed njih?

3. Strah pred nevarnostjo

Strah je v zadnjem desetletju tudi v kriminologiji in viktimologiji eden od izrednih dejavnikov viktimizacije. Seveda ga ti dve disciplini proučujeta, raziskujeta in sploh problematizirata predvsem v zvezi s kriminalom. Namen tega pisanja pa je tematizirati strah in sorodne pojave v zvezi z vojno, oboroženimi spopadi, masovnim nasiljem in z njimi povzročeni grozotami, vznemirjanjem in napetostmi, ki nastajajo zaradi občutkov ogroženosti. Bojazen za življenje in vse drugo, kar ga omogoča, pa je v razmerah, ki jih opisujemo, gotovo izražena z vso neizprosnostjo in nemočjo ljudi, ki morajo živeti v nevsakdanjih razmerah in z negotovostjo pričakovati, kaj se bo z njimi zgodilo. **Negotovost** pa je za slehernika **razlog** ne le za **strah**, ampak za še nekaj drugih občutkov, ki so mu podobni, ali kakorkoli izhajajo iz njega ali napeljujejo nanj. To so **tesnoba**, **travme**, **krizna stanja**, **nemir**, **panika**, da ne omenjamo stresa in morebiti še česa.

Strah je eno izmed temeljnih in izredno intenzivnih čustev, ki spremljajo dojemano nevarnost ali bolečino. Zanj je značilno, da ustvarja dosti organskih sprememb, spodbuja potrebo po begu in skrivanju. Spremlja ga visoka stopnja razburjenosti in mobilizacija organizma, silovite motorične reakcije ali otrdelost. Možne pa so

tudi kombinacije prehoda iz enega v drugi tip reakcije.³

Nemir je stanje nekakšnega splošnega, ne-usmerjenega vzburjenja in neopredeljene napeitosti, ki se izraža v hitrem menjavanju majhnih nepovezanih ravnanj in splošni reaktivni mobilizaciji organizma. Pogosto je tudi simptom pričakovanja, torej visoke stopnje neke naravnosti in hkrati znak negotovosti ter dezorientacije in predstavlja nekakšno pripravljalno stanje za paniko.⁴

Panika je socialnopsihološki pojav močnega strahu, ki zaradi nenadnih dogodkov zajame veliko število ljudi. V paniki ljudje zgublajo kritičnost in nadzor nad lastnim vedenjem. Kolikor panika traja dlje časa, so ljudje nekritični do vesti, ki do njih prihajajo. Panika je vedno tudi beg od dejanskega in namišljenega vira nevarnosti.⁵

Vsi pojavi, tako strah, nemir in panika, se povezujejo v masovno psihozo. Le-ta zajema veliko število ljudi, ki se skupaj odzivajo na določene impulze, tako da poskušajo doseči neke spremembe. In ker se tu ukvarjamo z ogroženimi, je to navadno beg, skrivanje, iskanje zatočišča, iskanje močnejšega za skupno obrambo ali varstvo in splošna želja po rešitvi.

Skratka, socialnopsihološki pojavi, ki izhajajo iz nevarnosti ali jo spremljajo, ustvarjajo tesnobo, grozo, travme in krize, obsegajo dosti večje množice ljudi kot so tiste, ki so neposredno vpletene v same spopade. Zato prenekateri procesi tudi na jugoslovanskih tleh lahko kažejo na tendence **vplivati na ljudi s strahom in s psihološko vojno** doseči posamezne vnaprej predvidene posledice, kot so beg ljudi iz domačih krajev zaradi etničnega čiščenja, ustvarjati masovno vznemirjanje in nemoč zaradi oviranja normalnega življenja in s tem povzročati gospodarsko, politično in drugo škodo, zoževati narodnostno ozemlje posameznih skupin, povečevati okupirana območja itd.

Strah od drugih ali strah pred drugimi temelji tako na **resnični kot na navidezni nevarnosti**. Kolikor ga je mogoče razumeti, pa ga je težko omejevati. In tako kot pri kriminalu, kolikor seveda tudi vojne, oborožene spopade in masovno nasilje štejemo za masovni, državni in še kak drug kriminal, ustvarja strah navadno več

³ Rječnik sociologije i socialne psihologije, s. 26; Obuhvatni rječnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova, s. 530.

⁴ Rječnik sociologije i socialne psihologije, s. 391.

⁵ Rječnik sociologije i socialne psihologije, s. 431.

škoda kot je tista, ki je neposredno povzročena z njegovim virom. Tudi v razmerah, s katerimi se ukvarjamo, povzroča znatne posledice in s tem nasprotnik vedno računa. Zato se propaganda vključuje v psihološko vojno in s tem še povečuje viktimizacijo, ki izhaja iz vojaških akcij, iz katerih nastajajo predvsem materialne, gospodarske in telesne rane ali smrt ljudi.

Strah, nemir, panika, tesnoba, groza, travme in stresni zatorej v masovnem in oboroženem nasilju niso nič manj nevarni, čeprav navadno niso krvavi. Toda ljudem povzročajo psihične posledice, ki jih, če ne drugače, količinsko bolj **onesposabljaajo za obrambo pred agresorjem**, saj ne nazadnje bežijo pred njim, se ogibajo konfrontacij, kolikor v neposrednih akcijah zaradi teh občutkov sploh ne reagirajo v skladu s pričakovanji, ki jih vsaka stran goji o svojih pripadnikih. Ker pa se veliko število ljudi ali posamezne skupine kot so otroci, ženske in starci načeloma že vnaprej niso sposobni upirati ali bojevati, so toliko bolj, že zaradi svoje nemočnosti, podvrženi strahu.

4. Strukturalna viktimizacija

V vojnih razmerah, ki kakorkoli nastajajo z oboroženimi spopadi, zaradi nacionalnih konfliktov, verskih nasprotij, z državnim terorizmom ali še kako drugače, bi lahko rekli, da **gre vedno tudi za strukturalno viktimizacijo**. Strukturalna viktimizacija je masovno vzdrževanje stisk, trpljenja, težav, nesreč in bolečin, žrtve pa so ne le posamezniki kot taki in sami po sebi, ampak cele množice ljudi, skupine, ljudje v določenem kraju ali naselju, njihove organizacije, inštitucije, premoženje in vrednote. Prenašati, trpeti in sploh dopuščati morajo zaradi novih razmer neko nasilje nad seboj oziroma oškodovanje, ki ga povzroča ali ustvarja akter z vsiljevanjem svoje vloge, ko hoče doseči neke cilje. Le-ti za stran, ki je viktimizirana, največkrat niso sprejemljivi, ali vsaj niso sprejemljivi tako zaradi načina kot zaradi vsebine, ki se jim vsiljuje. Ta pa je lahko politična, gospodarska, narodnostna, verska, kulturna, socialna, ali pa jih je celo več hkrati.

Nad stranjo, ki je viktimizirana, predvsem strukturalno in ne le posamično, se razvija viktimiteta. **Strukturalna viktimiteta je zato skupinska, množična ali kar globalna**, torej je to vseplošno trpljenje, ustvarjanje muk in prikrajševanja, potiskanje v brezup in grozo, puščanje

v nemoči in brezizhodnosti in splošno držanje v odvisnosti ter negotovosti tudi glede prihodnosti. In ne le to. Strukturalna viktimiteta hkrati temelji na uničevanju dobrin in vsega, kar ljudje potrebujejo, da lahko žive v svojem okolju in jim predvsem nemožnost biti in ostati v okolju, ki so ga navajeni, narekuje odpovedati se mu, morda za ceno ohranitve lastnega življenja.

Pri tem gre torej za določene **družbene, socialne, politične in druge makroprocese**, ki z oboroženim nasiljem večjih razsežnosti, povzročeni bodisi od države, paramilitarističnih organizacij ali terorističnih skupin, bodisi kako drugače, drže velike množice ljudi v neki podrejenosti, ogroženosti in sploh viktimnosti, kolikor ne celo v neki institucionalizirani viktimiteti. Ta se na jugoslovanskih tleh kaže v izredno krutih in za konec drugega tisočletja in današnjo civilizacijo izredno nesprejemljivih razmerah, kot so jemanje življenja celim skupinam, starim, ženskam, otrokom, ujetnikom na izredno grozovit način, brezsmiselno uničevanje zgodovinskih spomenikov, muzejev, cerkva, bolnišnic, ogrožanje objektov, ki lahko povzročijo ekološke katastrofe izrednih razsežnosti, rušenje prometnih zvez in sploh ustvarjanje takšne škode, ki bi čimbolj prizadela nasprotno stran pa ni v nobeni zvezi, ali vsaj ne dosti z neposrednimi vojaškimi operacijami.

Strukturalna viktimizacija je torej tako gledano nekakšno množično trpljenje, ki ga povzroča nasprotnik v spopadu in je njegova stopnja neredko odvisna od moči katerekoli, v konflikt vpletene strani. Močnejši, sposobnejši, brezobzirnejši, bolj pripravljeni in oboroženi, urjeni in prilagojeni, imajo prednost v ustvarjanju viktimizacije. Tista stran, ki se jim upira, vedno utрпи več in hujšo viktimiteto, ima večjo škodo in priznati mora tudi več politične neogljenosti, kolikor sploh ne pride do poraza in z njim največkrat do izgube iluzij o vsem tistem, zaradi česar se je ljudem splačalo boriti in trpeti.

Zato je **strukturalna viktimizacija na splošno masovno trpljenje** in v nasilnih oboroženih spopadih življenje v bolečinah, če ne toliko telesnih, pa predvsem psihičnih in čustvenih. Je hkrati tudi bivanje v dezorganizaciji, v močno poslabšanih, kolikor ne celo nemogočih življenjskih razmerah, v revščini in odpovedovanju, negotovem čakanju, kaj se bo zgodilo, kdaj bo konec, v skrbi, kaj je z bližnjimi itd. Veliko število ljudi čaka, kdaj bodo šli domov, se boji,

kaj je z njihovim imetjem, razmišlja, kaj bodo s porušenimi domovi, kje se bodo zaposlili, koliko se jim bo spremenilo vse tisto, v kar so bili dotlej integrirani in jim je dajalo identiteto, jih motiviralo za skupno življenje in razvoj.

Viktimizatorji, na katerikoli strani v spopadnih razmerah, nenehno ustvarjajo in izpopolnjujejo mehanizme zastraševanja. Viktimizirajoče strukture se povsod trudijo za uspeh in če dosegajo pri nasprotniku razpad ali mu ogrozijo pravni red — so dosegli že zelo veliko, kajti temu sledi usihanje moralnega reda. Zato se je iz tega zornega kota mogoče strinjati s spoznanjem: »Kolikor časa bodo mučeniki, dotlej bodo tudi tirani.«⁶ Tako dolgo bodo seveda tudi strukturalne žrtve in strukturalni storilci, ki zlasti z vojnami ogrožajo ne le ljudi in tisto, kar imajo, ampak celo kozmični red (živalstvo, rastlinstvo itd.). V vsem skupaj pa gre videti strukturalni nivo viktimizacije, ki izhaja iz vojnih razmer, in ki nosi v sebi instrumentalne sestavine raznih vrst militarizma.⁷

5. Tipologija žrtev (vojne, državnega terorja, oboroženih spopadov itd.)

Viktimologija kot znanost o trpljenju, naprej v kriminologiji in potem v svojem ekstenzivnem pomenu že od vsega začetka ni zaostajala za drugimi, zlasti družboslovnimi znanostmi v prizadevanjih za tipologizacijo subjektov proučevanja. Problematika, ki je tu obravnavana, pa po svoji količinski kot kakovostni plati naravnost sili k tipološkim klasifikacijam viktimiziranih z najrazličnejšimi zločini zoper mir, zoper človečnost in še čem, tja do konvencionalnega kriminala, ki se kakorkoli dogaja v vojnih razmerah.

Razvrščanje »trpečih« lahko izhaja iz posameznih izhodišč gledanja na udeležence omenjenih pojavov, oziroma dogodkov, ki so nedvomno vedno tudi močno politično poudarjeni, kolikor sploh niso nastali zaradi totalne politizacije ali militarizacije (ali kar obojega) stanja, v katerem se kaj dogaja. Zato bi tudi za tovrstne tipološke klasifikacije trpljenja in trpečih lahko upoštevali različne vojaške, politične, gospodarske, demografske, psihološke, nacionalne in verske dejavnike, tja do starosti, spola in še česa.

⁶ V Nagel, W. H.: Structural victimisation, International Journal of Criminology and Penology, 2, 1974, 2, s. 127.

⁷ Randle, M. v Gledišta, XII, 1981, 11—12, s. 76/7.

Toda za viktimologijo je nasploh najprej značilen odnos obeh strani v kriminalnem paru in proučevanje prispevkov vsakega od njiju v psihodinamičnem procesu nastajanja pojava, od pobude do njegove posledice. Kako to splošno izhodišče uporabiti za obravnavanje tipologije viktimizacije s pojavi, ki so v središču pozornosti tega prispevka? Kajti, tu gre najprej za masovni pojav, v njem so množice, ki v ničemer ne prispevajo k nastajanju posledic, veliko število ljudi trpi posledice, njihova »krivda« pa je v tem, da pripadajo skupinam, ki so deležne nasprotnikove pozornosti. **Viktimizatorji z viktimiziranimi pretežno nikoli niso bili v osebnih razmerjih**, čeprav jugoslovanske razmere marsikdaj potrjujejo nasprotno, saj se ubijajo, si požigajo in ustvarjajo bolečine dotlej dobri sosedje, vaščani in znanci zaradi neke ideje, politike, umetno povzročene nacionalnega sovraštva, nečesa, kar poprej nikoli niso niti pomislili. Žrtve so torej neposredne in posredne; primarne, sekundarne in terciarne; pa individualne in skupinske.

Žrtvino udeležnost v razmerju do viktimizatorja je treba iskati izven normalne, kriminalno-viktimološke etiologije, hkrati ko so tudi psihodinamični procesi viktimologije vojne docela drugačni in v jugoslovanskih razmerah kličejo k proučevanju in problematiziranju iz najrazličnejših izhodišč, ob upoštevanju dodatnih viktimoloških dispozicij. Toda ne glede na to konceptualno opozorilo, gre vendarle razmišljati o več možnostih klasifikacije.

Neposredno vpleteni v spopade, ki imajo na jugoslovanskem prizorišču različne, tudi prikriti in spolitizirane vloge, dobivajo pa jih od različnih strani, ki ostajajo v ozadju, na tej ali oni strani, nastopajo kot oboroženi akterji z različnimi sredstvi in taktikami, od vojaških do kriminalnih in razbojniških, brezobzirno neupoštevajoč vojna pravila in mednarodno pravo. Zato so tudi »rane«, ki jih prizadevajo, izredno globoke. Ne izbirajo ciljev, kolikor pa jih, ustvarjajo posledice, ki čestokrat nimajo nič skupnega z vojaškimi nameni, ampak z mnogimi drugimi, tudi kriminalnimi. Tudi zato je ta »vojna« bodisi kot »državljska« bodisi kot »meddržavna« morebiti marsikdaj tudi »kriminal elit« nesluhtenih razsežnosti.

Toda neposredno vpleteni v spopade, ki so prav tako viktimizirani zaradi pojava, povzročajo še druge, dosti bolj številne žrtve: ubite in ranjene, pobegle, pregnance ali izgnance in begunce, preseljene oziroma evakuirane, ljudi z

razbitimi družinami, nepreskrbljene, brezdomce, ujetnike, zapornike itd. Stiske in težave, ki jih tarejo, pa so osamljenost, izolacija, pavperizacija, umazanija, lakota, skrb za bližnje, za prihodnost, bolezni, pomanjkanje zdravil itd. Vsem tem je ogroženo ne le telesno ampak tudi duševno zdravje, pa tudi etnično, moralno in še kakšno. Škoda, ki jo morajo utrpeti je telesna, materialna, moralna, etnična, politična oz. večrazsežnostna (multiple victim variability).

Glede na doživljanje strahu velja poudariti zlasti otroke, ženske (matere) in stare. Nasploh se tu pojavlja viktimoško tematiziranje otrok, bodisi otrok kot trpečih bodisi kot vojakov in pa otrok brez družin (staršev).

Pri tem ne gre prezreti vplivov trpljenja zaradi oboroženih spopadov na mentalne motnje ljudi, na doživljanje vojne tako v zakloniščih kot v begunstvu, ali na »bojnem polju«.

Na jugoslovanskih tleh se torej srečamo z **makroviktimiteto izjemnih razmer**, ko trpe in bodo trpeli milijoni ljudi, ne le materialno, ampak tudi v drugih ozirih, ki jih **sodobna viktimologija še niti ni identificirala**, kaj šele da bi jih proučevala in teoretizirala, vključno s stigmatizacijo viktimiziranih.

Različne organizacije, skupaj z državo, pa so še posebej oškodovane zaradi razdejanja, uničenja ali poškodovanja skupnega premoženja, tovarn, komunikacij, zgodovinskih spomenikov, muzejev, kulturne in duhovne dediščine naroda itd.

6. Države in narodi kot veležrtve (makroviktimiteta)

Pri velekriminalu držav, narodov in sploh velikih skupin in organizacij, političnih sil in strank, gibanj in še česa, gre v glavnem za **izrabljanje moči in njeno neomejevanje pri doseganju ciljev**. Cilji motivirajo tudi množice ljudi, da so pripravljene delovati na način in s sredstvi, ki so za sporazumno reševanje vprašanj na splošno nenavadni. Zato sta agresija in nasilje, s katerima tudi danes mnogi uveljavljajo svojo voljo, še vedno uporabljivi možnosti, kot sta bili doslej v človeški zgodovini. **Človeštvo se nikoli ni odrekalo nasilju** in se mu tudi ne bo, kajti pravica je vedno na strani močnejšega in tisti, ki imajo moč, ali vsaj mislijo, da jo imajo, se navadno ne podrejajo. Nasprotno, moč je v človeški zgodovini že od nekdaj razlog in mož-

nost za doseganje koristi na škodo drugih — največkrat šibkejših.

Na nasprotni strani akterja, ki se pogosto zagovarja, da je napad oziroma agresija njegova obramba — stoji ogroženi, žrtev oziroma viktimizirani. V mednarodnih, meddržavnih, medetičnih in podobnih spopadih je lahko žrtev **tudi država, narod, etnična skupina, verska skupnost in podobni veliki subjekti**, ki se ali branijo ali napadajo zaradi samoobrambe, kolikor spet sami ne izvajajo agresije, čestokrat tudi prikrite, skrite, zavite v različne dejavnosti, organizacije in priložnosti. Pogosto obe strani izvajata agresijo, kršita mednarodne dogovore, sklenjena premirja in zaradi ideoloških silnic ter političnih ciljev privabljata somišljenike, da jih podpirajo, tako v mednarodni kot v notranji politiki, boju za obdržanje, izražanje superiornosti, za dokazovanje umestnosti in smotrnosti tistega, kar počenjata, ali pa kar zaradi vzbujanja vtisov, da ne ogrožata vpeljanega svetovnega reda, sprejetega z mednarodnimi listinami, deklaracijami in obveznostmi. Vse te dogovore sta tudi sami sprejeli, pa jih kršita, namesto da bi se po njih ravnali in jih tako pri sebi kot pri drugih spoštovali.

Od tod seveda vprašanje, **kakšna je morala neke ideologije, politike, oblasti ali sile**, še zlasti, če od drugih zahteva upoštevanje dogovorov, sama pa jih krši, velikokrat odkrito, še večkrat pa z najrazličnejšimi prekoračevanji, izigravanji, obhajnanji, sprevračanji ali z rabo domiselnih poti goljufanja in prikazovanja priložnosti, da so jim v prid, kar opazujemo zlasti na jugoslovanskih tleh, tako na tej kot na drugi strani viktimogenega para. Toda tudi zato bi lahko rekli: »Teror bo vedno teror, zločini bodo vedno zločini, celo takrat, ko so storjeni v imenu velikih načel in velikih idealov.«⁸

Zato so države, narodi in etnične skupine ne le agresorji, prav tako so tudi žrtve in to makrožrtve, žrtve globalnih razsežnosti, žrtve mednarodne ali meddržavne manifestacije samovolje, nasilja, uničevanja in terorizma. Žrtve, »ustvarjene z delovanjem in politiko tistih, ki izigravajo pravo in na pravu utemeljene interese suverenih držav, katere spodbujajo ideologije rasnega in nacionalnega sovraštva, ki podpirajo reakcionarne diktatorske režime, ki se vzdržujejo samo še s terorjem...«⁹

Vojska se neredko pojavlja kot sila, ki je v najugodnejšem položaju za posredovanje in za

⁸ V Babovič, s. 474.

⁹ Gračjov v Gledišta, XXII, 1981, 11—12, s. 57.

zvpostavitev reda. Zato nastopa s pretvezo, da bo rešila ljudstvo pred kaosom¹⁰ in zagotovila mir tako v smislu notranje kot zunanje politike. Posledica je militarizacija agresorja in napadenega. Poleg vojske nastajajo različne paravojaške in celo nevojaške in polzasebne oborožene skupine s svojimi politikami, načrti ter delovanjem, ki gre tako daleč, da nihče nikogar več ne posluša in nikomur nihče več ne zaupa. Pojavi se **splošna militarizirana represija** in propad, ali vsaj odstranitev vladavine prava. Začne se diferenciranje med ljudmi, glede na to, kaj je kdo in za koga je, meddržavni ali mednarodni spopadi pa se ne odražajo le navzven, marveč tudi navznoter in vsak protagonist v mednarodnem konfliktu postaja poleg vseh tegob še sam svoja žrtev in ne le žrtev nasprotnika. To se gotovo ne sklada s Heglovim spoznanjem, da vojne vzdržujejo etično zdravje ljudi, ker jeklenijo in izražajo svoje najboljše sposobnosti, medtem ko dolg mir pelje k degeneraciji in pokvarjenosti.¹¹ Vojna na jugoslovanskih tleh je pokazala vso pokvarjenost, brutalizacijo na vseh straneh, vojaško nasilje in najširšo neobčutljivost za nasilje nad trpečimi, tudi v državnem in narodnostnem obsegu.

7. Vzajemna viktimizacija

Kjerkoli dve strani druga drugi prizadajata stiske, bolečine in sploh trpljenje, gre za — v viktimologiji znano — vzajemno viktimizacijo. V oboroženih spopadih, ne glede na to, kdo je močnejši, kdo ustvarja več škode in strahu, je na obeh straneh veliko žrtev. V teh položajih **vsaka stran služi drugi kot razlog za viktimiziranje**. In kot pravi Nagel: »To je pomemben učinek, morebiti izhaja iz sadomasohizma.«¹² Neredko se dogaja, da je pri tem slabši bolj agresiven, krut, brezobziren, maščevalen in z vso neizprosno tjo vrača udarce tistemu, ki je agresor. Prav iz teh razlogov je zlasti strukturalna viktimizacija izredno kriminogena, tako da se včasih v mednarodnih konfliktih po dolgoletnih bojih celo pozabi, kdo je resnično začel z agresijo in kdo je komu povzročil več zla (npr. iraško-iranska vojna).

Viktimizacija te vrste izhaja iz vojnih operacij, različnih manifestacij sovražnosti, ki so naj-

večkrat pogojevane recipročno, narekuje jo samoobramba in samopomoč katerekoli strani, pa različne oblike preventivne represije, vračanje »milo za drago«, raznovrstni poskusi nevtralizacije, blokiranja, omejevanja, zavračanja, tja do pestrih možnosti psihološke vojne, vojne propagande in raznih oblik opravičevanja vojnih zločinov in zločinov zoper človeštvo. **Vsaka stran moralizira vojno po svoje**, jo zagovarja, utemeljuje, ideologizira, politizira in militarizira javno mnenje. Hkrati brani svoja izhodišča, izničuje nasprotna, išče v drugi šibke plati, jih izrablja in ustvarja možnosti za agresivnost, ki bi bila ne le utemeljena, ampak mora prinesti tudi prednosti.

Zato se zdi, da je viktimološko obravnavanje vojne, državnega terorizma in oboroženih spopadov, pa nacionalnih političnih in drugih konfliktov, podobno pogledom na razmerja v klasičnem kriminalnem paru, v katerem tudi žrtev prispeva svoj delež k nastanku pojava, le da je to odvisno od stopnje, ki jo je pogosto težko meriti pa tudi spoznavati. In kolikor gre za personalizirana razmerja v »penal couple«, skoraj ni čisto nedolžnih žrtev, hkrati ko je vedno dosti prišepetovalcev, navdihovalcev, snovateljev, napeljevalcev in morebiti zraven še dosti opazovalcev, tako nedolžnih kot vpletenih. Zato so »vojne razmere« še dosti bolj zapletene, zamotane, zavite, skrite, tajinstvene in prikrite, tako znotraj kot zunaj nosilcev oboroženih spopadov. Ta viktimodinamika, ki jo v življenju imenujejo na različne načine, odvisno od tega, kdo o čem govori in kaj je, je podvržena različnim izredno spremenljivim interakcijam. **V mednarodni skupnosti nikoli ne gre brez vmešavanja od zunaj**, torej izven obeh v konflikt vpletenih strani, saj gre pri tem za pogovarjanje, pomirjanje, preprečevanje, grožnje, tja do sankcij, tako političnih, gospodarskih kot vojaških in drugih. Zato vedno nastaja pomembno vprašanje, kakšna je »precipitacija viktimizacije«? Kdo in zakaj se sploh vključuje vanjo? Ali niso morda glavni protagonisti vojne, spopadov in agresije igrače v rokah drugih, ki stoje, ali se skrivajo za njimi in **prenekateri iz tega neposrednega viktimokriminalnega konflikta služi le interesu drugih**, ki ga drže v svojih zato, da bi prek žrtvovanega prišli do koristi zase, kakršnihkoli, državnih, političnih, gospodarskih, nacionalnih ali več hkrati.

Ker se največkrat v vojaških spopadih res tako dogaja, ker vsakdo svojo agresijo večinoma opravičuje z obrambo (ali samoobrambo) sta v

¹⁰ Randle, prav tam, s. 84.

¹¹ V Isaković, s. 4.

¹² Nagel, s. 125.

viktimološkem smislu obe plati včasih dokaj izenačeni (equalization) in podobni, tako da bi lahko rekli, da vsaka stran vedno bolj postaja žrtev žrtve, kar je gotovo absurdno. Toda, tako vendarle dojemajo vzajemno viktimizacijo predvsem mali ljudje, obubožani, brez domov, brez svojcev, invalidni, skratka množice posameznikov, ki imajo z vojnimi grozotami kot s svojo lastno viktimizacijo različne izkušnje in pogosto trpe tudi zaradi kriminala tako svoje kot druge strani, ki je največkrat, kot pravi Mergen, »imitirajoči kriminal«. ¹³ Tako se akter identificira s svojim vzorcem to je nasprotnikom v posnemanju njegovih metod, svoje ravnanje opravičuje z akterjevim delovanjem, ne glede na to, kdo je kdo in za kaj mu gre.

Politika in oblast katerekoli strani tega gotovo ne sprejemata tako, ker jima gre za ureničevanje ciljev, za katere morata držati ljudi skupaj, na način, da ubijajo drug drugega. Zato se tudi dogaja »da žrtve zločinov postajajo storilci genocida« ¹⁴ in drugih dejanj, ki jih inkriminira mednarodno vojno pravo. Od tod vprašanje, ali bi se to zgodilo, če tudi žrtev ne bi spodbudila akterja k vedenju, kakršnega je izrazil s svojim ravnanjem, ali do proporcionalnosti obrambe v mednarodnem pravu. To pa je ključno za »viktimološko precipitacijo«, ki v viktimologiji vojne pelje do vzajemne viktimitete.

8. Humaniziranje viktimizacije (sovražnosti)

Človeštvo si je zlasti v tem stoletju močno prizadevalo omejevati bolečine in trpljenje, povzročeno z najrazličnejšimi oboroženimi spopadi, od vojne do terorizma, in je določalo razna pravila, tudi za kršitve vojnega prava. Toda zaradi doktrine superiornosti je največkrat težko doseči spoštovanje mednarodnih norm in dogovorov, ki izhajajo iz delovanja mednarodnih organizacij. To se dogaja celo ob sprejetju posameznih določb v pravo posamezne države, ki kasneje prav tako krši lastne norme in omogoča ali dopušča svojim organom, da se pojavljajo kot zločinci, kljub poznavanju mednarodnega prava, zaščitenosti ciljev, ki jih napadajo in ob dojetju humanizacije vojne in s tem tudi humaniziranja viktimizacije. To hkrati pomeni, da države, njihove oborožene sile ter paravojaške organizacije, ki delujejo pod političnimi vodstvi kakšnih legitimnih dejavnikov, ravnaajo »contra

legem«, čestokrat prikrito in zastrto za kakšno pretvezo, kar gotovo potrjuje sicer ustrezno pravno razumevanje nastalega položaja, ki pa ga obhajajo z domiselnimi posegi, izgovori, sprevrčanjem dejstev, tja do izmišljanja okoliščin, ki nimajo nič skupnega z realnostjo.

Humanitarno pravo, predvsem pa **mednarodno vojno pravo**, ne le da določa mednarodne delikte, ureja mednarodna protipravna dejanja ter mednarodno odgovornost, ampak še posebej **omejuje viktimiziranje, ki nastaja z vojno**. To se nanaša tako na ljudi kot na objekte, rabo orožja in metode ali načine vojskovanja. ¹⁵ V tem smislu je še posebej poznana t. i. Martensova klavzula, po kateri naj bi upoštevali neka splošna mednarodnopravna pravila in načela v vsakem oboroženem spopadu, ne glede na to, ali gre za mednarodne ali nemednarodne razsežnosti. ¹⁶ Zato se nobena od vojskujočih strani ne bi smela obnašati neodgovorno, kajti »zakoni človečnosti in zahteve javne vesti so vedno omejujoči dejavnik«. ¹⁷ Te in še več drugih omejitev kaže, da človeštvo skladno z naraščanjem možnosti viktimiziranja v oboroženih spopadih, ob nenehno napredujoči zmogljivosti masovnega ubijanja in destrukcije, skuša zadrževati posledice in jih usmerjati na vojno stanje, na borce, na vojna območja, na vojne cilje, na dopustna sredstva, na dopustne metode, ob upoštevanju načela sorazmernosti. ¹⁸ To pomeni, da naj **bodo represalije proporcionalne ogrožanju in tolikšne**, da povzročijo prenehanje tistega, kar jih je izzvalo. ¹⁹ Humaniziranje viktimizacije skuša torej sovražnost uokviriti v razumevanje človečnosti, kar se sicer sliši kot nemogoče. Toda ubijanje in uničevanje nasprotnika je bilo od nekdanj značilno za človeštvo, gre torej le za to, da bi bilo manj nečloveško in uravnavano na tisto, kar je nujno. Vendar, kdo postavlja merila, s čim in zakaj in kako? To so gotovo pomembna vprašanja, tudi zato, da bi predvsem ugotavljali, kaj so kršitve in kdo vojni zločinci, ob tem, ali gre za dejanja, ki terjajo politično, vojaško ali humanitarno odgovornost za povzročene posledice nasprotniku. Toda ta problematika se pogosto razlaga, kot da »mednarodno pravo ustvarja pravice zame in dolžnosti zate«, ²⁰ ali drugače

¹⁵ Bakotić, s. 1255.

¹⁶ Prav tam, s. 1256.

¹⁷ Degan, s. 1267.

¹⁸ Novoselec, s. 1289.

¹⁹ Turk, s. 47.

²⁰ Baxter, s. 127.

¹³ V Vodinelic, s. 549.

¹⁴ Obrenovic, s. 856.

povedano, »vojna, ki jo bojujem, je pravična, vojna v kateri se ti boriš, pa je umazana, agresivna imperialistična vojna in kršitev listine.«²¹

V vsakem oboroženem spopadu pa so najbolj in osebno prizadeti mali ljudje, ki jih viktimizira ne le kriminal tuje, to je nasprotne strani, ampak pogosto tudi lastne sile, in se viktimizirajo sami med seboj in prizadajajo trpljenje drug drugemu, čestokrat tudi spolitizirani in zmanipulirani. Po psihološki plati pa ni mednarodnih konvencij, ki bi omejevale bolečine, izhajajoče iz zapeljanosti, podredljivosti, ubogljivosti in drugih oblik dominacije sil, ki si prilasčajo ljudi in jih vodijo, kot jim je prav, oziroma kakor jim kaže trenutni položaj. Zato se neredko dogaja, da šele čas kasneje prinese spoznanja, kdo je sploh žrtev, čigava, iz kakšnih razlogov in kaj naj pričakuje od posledic ali zaradi posledic, ki so jo doletele, in ne nazadnje, ali je bilo sploh pravično tisto, zaradi česar je prišlo do viktimizacije.

Racionaliziranje oboroženih spopadov z njihovo viktimizacijo je torej lahko zelo zapleteno in čustveno, ne le vojaško, politično ali nacionalno vprašanje. Za večino malih ljudi je pomembna predvsem posledica in ne toliko globalni vzroki in rezultati, četudi teh ne gre zanemarjati. Kajti ljudje umirajo tudi zaradi idej in lastnega prepričanja.

Sklep

Sodobni viktinološki pogledi na masovno trpljenje številnih ljudi, kakorkoli prizadetih z vojno, oboroženimi spopadi, narodnostnimi in političnimi konflikti, državnim terorizmom, izjemnimi razmerami in še čem, zahtevajo večjo pozornost tudi tem pojavom, ki so zaradi političnosti in morda tudi zaradi vpletenosti posameznih proučevalcev večinoma zanemarjeni. Je že tako, da človeštvo posveča dosti večjo pozornost posameznikovemu trpljenju kot masovnemu ogrožanju, še zlasti, če je oblastveno determinirano in izvajano z državno navzočnostjo. Toda, ali si je mogoče zamisliti večjo viktimizacijo kot je ta, ki jo ustvarja tu obravnavani pojav? Ali je res tako zaradi tega, kot je rekel Lopez Rey, da je razlog predvsem v tem, ker se kriminologija ukvarja v glavnem z individualnimi pojavi in jih kot take tudi pojasnjuje, namesto, da bi jih obravnaval kot družbenopolitične

pojave in procese.²² Z viktinologijo pa ni nič drugače, saj izhaja v glavnem iz kriminološkega razmišljanja, čeprav jo nekateri danes že dojemajo dosti širše in ne le kriminološko.

Problem, ki je tu načet, je gotovo družbenopolitični. In ne le to. Je tudi, zlasti v naših razmerah, meddržavni, narodnostni, če ne celo v kakem oziru in razmerah tudi verski, razredni in še kak drugačen. V njem gre za zlorabo moči in oblasti, za predrugečevanje zgodovine in sedanjosti, za izredno pristranskost v dojetanju jugoslovanske dejanskosti, za izničevanje dosežanih vrednot in vsiljevanje novih, temelječih na nasilju in vsiljevanju volje bolj oboroženih in za vojno usposobljenih. Za nosilce viktimizacije ne pomenijo nič ne množice ubitih in ranjenih, ne ogromna škoda na imetju, v naravi in človekovem okolju sploh. Zato se v viktinologiji, kolikor jo pojmuje v ožjem smislu, srečujemo z masovno viktimizacijo izjemnih razsežnosti, materialnih, telesnih in psihičnih. Viktimiziranje, ki ga obravnavamo, povzročajo ne-kriminalne motivacije, s predvsem političnim pomenom, zaradi česar se mu tudi znanosti o človeškem trpljenju pogosto izogibajo. Toda, s svojimi izhodišči ter inštrumentarijem bi morali pri proučevanju tega pojava dosti bolj nepristransko osvetljevati prenekatero tokove, procese in pojave, ki izhajajo iz množice spolitiziranih, zmilitariziranih, zbirokratiziranih in podobnih pogledov, ki zastrupljajo razmerja ne le med sosedi in bližnjimi, ampak kar med celimi skupinami, skupnostmi, narodi in državami. Hkrati pa povzročajo prebivalstvu (po nekaterih neuradnih podatkih naj bi bilo sredi junija 1992 na ozemlju nekdanje Jugoslavije okoli dva miliona tako ali drugače razseljenih oseb) globoke psihične travme ustvarjajo razloge za nevsakdanje oblike kriminalne dejavnosti ter antisocialnega vedenja, agresijo in patološke komunikacije med ljudmi, da sploh ne omenjamo napetosti, zaskrbljenosti, strahu in tesnobe, ki jemljejo ljudem veselje do življenja in jih delajo negotove glede prihodnosti.

Ta biopsihosocialna viktinologija, kot jo je nekoč, leta 1947, imenoval Mendelsohn, dobiva s pojavi, ki jih tu načenjamo, docela drugačne sestavine. So pretežno neosebne (apersonalne ali nepersonalizirane) ker so v glavnem napadene razne družbene institucije na tej ali oni strani v konflikt vpletenih organizacij. Toda tudi za

²¹ Prav tam, s. 127.

²² Lopez Rey, s. 21.

njimi so predvsem ljudje in tisto, kar imajo ali s čimer razpolagajo, bodisi vsak zase bodisi skupaj, da sploh ne omenjamo vrednot, ki jim še kaj pomenijo in zaradi katerih se spopadajo oziroma hočejo dominirati, izkoriščati, uvajati segregacijo, izolacijo, sovražnost in represijo do drugih, izražati superiornost ali se podrežati, ogrožati svobodo in dostojanstvo, ustvarjati nevarnost, razne predsodke, strah in napetost, nasprotovanje itd. To je toliko slabše, kolikor bolj so posamezne oblike viktimizacije še politične, narodnostne in čustveno pretirane ter zato toliko bolj impresivne. Ob vsem tem sploh ni treba posebej omenjati, kolikor so s tovrstnimi viktimizacijami prizadete človekove pravice in temeljne svoboščine in kakšen prepad nastaja med

pričakovanji, izhajajočimi iz zapisanosti v pravu in dejanskostjo nenormalnih razmer.

Zato je upravičeno tudi v viktimologiji tega področja pričakovati večjo empirično pozornost, pa tudi prenekatere teoretične inovacije, v okviru obeh pa predvsem kritičnost in nepristranskost vrednotenja kakršnihkoli oblik viktimiziranja, tako na tej kot na oni strani v »vojne razmere« vpletenega para. To toliko bolj, kolikor bolj sta si blizu kriminal in politika ali viktimiteta in politika izhajajoči iz vojne, državnega terorizma, oboroženih spopadov in medične agresije. Kakšne koristi pa ima to za kriminalno politiko, je seveda posebno vprašanje.

Rokopis končan 16. junija 1992.

LITERATURA

1. Babović, B.: Međunarodni terorizam i INTERPOL. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd 34 (1987) 3, s. 452—482.
2. Bačić, F.: Kriminalnopolitički i pravnodržavni pristup uređenju krivičnih djela protiv države. *Naša zakonitost*, Zagreb 40 (1986) 5, s. 737—752.
3. Bassiouni, C.: The political offense exception in extradition law and practice. V: *International terrorism and political crimes*. Springfield, Thomas, s. 398—506.
4. Bavcon, L. (et al.): *Kazenskopravno varstvo države in njene družbene ureditve*. Zagreb, Globus 1987, 284 s.
5. Baxter, R. R.: The Geneva conventions of 1949 and wars of national liberation. V: *International terrorism and political crimes* (ed. C. Bassiouni). Springfield, Thomas 1975, s. 120—132.
6. Brownmiller, S.: *Against our will*. New York, Simon and Schuster 1969, 472 s.
7. Clinard, M.; Quinney, R.: *Criminal behaviour systems: a typology*. New York, Holt/Reinhart/Winston 1967, s. 177—246.
8. Cohen, S.: Politics and crime in Israel: reactions from the home front. *Social justice*, San Francisco 17 (1990) 1, s. 5—24.
9. Cormier, B.: Mass murder, multicide, and collective crime: the doers and the victims. *Victimology*. Vol. 4. Lexington, Heath 1973, s. 71—90.
10. Mushanga, T.: Children as victims of civil war: the case of Uganda. *International conference on »Normal living and social emergence during adolescence — an intercultural comparison«*. Courmayeur, Italy, June 23—25 1989.
11. Degan, V.-Đ.: Običajno međunarodno ratno pravo. *Zakonitost*, Zagreb 45 (1991) 11—12, s. 1264—1285.
12. Despot, M.: Međunarodno humanitarno pravo i djeca u ratu. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd 34 (1987) 1—2, s. 103—114.
13. Draft additional protocol to the Geneva conventions of August 12, 1949, and relating to the protection of victims of noninternational armed conflicts. V: *International terrorism and political crimes* (ed. C. Bassiouni). Springfield, Thomas 1975, s. 209—212.
14. *European convention on the non-applicability of statutory limitation to crimes against humanity and war crimes*. Strasbourg, Council of Europe 1974, 9 s.
15. Falk, R.: Militarizacija i ljudska prava u trećem svijetu. *Gledišta*, Beograd 22 (1981) 11—12, s. 89—97.
16. Fishman, G.: Criminological aspects of international terrorism: the dynamics of the Palestinian movement. V: *Crime and delinquency: dimensions of deviance* / (ed. M. Riedel, T. P. Thornberry). New York, Praeger 1974, s. 103 do 113.
17. Fong, M.; Johnson, L. O.: The eugenics movement: some insight into the institutionalization of racism. *Issues in criminology*, Berkeley 9 (1974) 2, s. 89—115.
18. Georges-Abeyie, D.: Terrorism and the liberal state: a reasonable response. *Police studies*, New York 4 (1981) 3, s. 34—53.
19. Geršak, T.: Vojni zločinci naj odgovarjajo. *Naši razgledi*, Ljubljana 41 (1992) 6, s. 177—179.
20. Greider, W.: The point where war becomes murder. V: *Crime and justice 1970—1971* / ed. J. Susman. New York, AMS press 1972, s. 94—112.
21. Harvard research draft convention on piracy. V: *International criminal law*. London, Sweet & Maxwell 1965, s. 209—214.
22. Ibrahimpašić, B.: *Politički delikt*. Sarajevo, Veselin Masleša 1963, 282 s.
23. Isaković, Z.: Propaganda u ratu. *Forum*, Beograd 6 (1991) 9—10, s. 3—12.

24. Ivanović, M.: Psihologija oružja — moć i nemogućnost vlastodržaca. *Forum*, Beograd 6 (1991) 9 do 10, s. 13—16.
25. Jäger, H.: *Makrokriminalität*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1989, 216 s.
26. Janković, B.: Aparthajd i genocid. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd 71 (1985) 4, s. 603—621.
27. Josipović, I.: Marginalije povodom mogućeg procesuiranja ratnih zločina počinjenih u ratu u Hrvatskoj. *Zakornost*, Zagreb 45 (1991) 11 do 12, s. 1294—1303.
28. Kokolj, M.: Novine u sistematici i strukturi grupe krivičnih djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava krivičnog zakona SFRJ. *13. maj*, Beograd 32 (1979) 3, s. 54—62.
29. Lopez-Rey, M.: Crime and human rights *Federal Probation*, Washington 42 (1978) 1, s. 10—15.
30. Lopez-Rey, M.: Criminological manifesto. *Federal Probation*, Washington 39 (1975) 3, s. 18—22.
31. Luković, V.: Međunarodni terorizam — izraz političke borbe. *Pregled*, Sarajevo 71 (1981) 3, s. 323—336.
32. Muhić, F.: Rasizam i autoritarni politički režimi XX. stoljeća. *Pregled*, Sarajevo 62 (1972) 5, s. 663—672.
33. Nagel, W. H.: Structural victimisation. *International journal of criminology and penology*, London 2 (1974) 2, s. 99—132.
34. Novoselec, P.: Krivičnopravni aspekti rata u Hrvatskoj. *Zakornost*, Zagreb 45 (1991) 11—12, s. 1286—1293.
35. Obradović, K.: Pribegavanje represalijama u ratu u svetlosti savremenog prava oružanih sukoba. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd 34 (1987) 1—2, s. 90—102.
36. Obrenović, M.: Rešavanje međunarodnih sporova silom i pitanje genocida. *Pregled*, Sarajevo 72 (1982) 7—8, s. 849—857.
37. Political terrorism in the 1980s. *Reporter*, Woden 4 (1983) 3, s. 3—6.
38. Popović, M.: Neumna zgodovina: žargon obdobja oz. o tem, ali je bilo jugoslovansko leto 1991 res neizbežno. *Naši razgledi*, Ljubljana 40 (1991) 24, s. 722.
39. Pospišil-Završki, K.: »Quo vadis — victimologia?«: o viktimologiji kritički. *Socijalna psihijatrija*, Zagreb 14 (1986) 2, s. 131—142.
40. Randle, M.: Militarizam i represija. *Gledišta*, Beograd 22 (1981) 11—12, s. 76—84.
41. Sheley, J.: *Criminology*. Belmont, Wadsworth 1991, 566 s.
42. Steiner, J.: Bureaucracy, totalitarianism and political crime. V: *Aktuelle Kriminologie*. Hamburg, Kriminalistik Verlag 1969, s. 31—53.
43. Supek, I.: Rekvijem za žrtve rata i nasilja. *Viktimologija*, Zagreb 1 (1990) 1—2, s. 49—52.
44. The crime of mendicide (»brainwashing«) and mental seduction. V: Bergler, E.; Meerloo, J.: *Justice and injustice*. New York & London, Grune & Stratton 1963, s. 108—114.
45. Tomaševski, K.: Terorizam danas — suzbijanje posljedica i zanemarivanje uzroka. *Gledišta*, Beograd 22 (1981) 11—12, s. 5—26.
46. Türk, D.: O nekim savremenim međunarodnim aspektima problema primene sile u međunarodnim odnosima. *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, Beograd 34 (1987) 1—2, s. 43—69.
47. Vodinelić, V.: Državni terorizam velikohrvatske vlasti. *Pravni život*, Beograd 41 (1991) 5—7, s. 543—564.
48. Vodinelić, V.: Profesionalni najamnici (»psi rata«) u oružanim formacijama Hrvatske. *Pravni život*, Beograd 41 (1991) 8—10, s. 867—890.
49. Weitzer, R.: Political crime and repression in Europe and America: a review essay. *Contemporary Crises*, Amsterdam 5 (1981) 2, s. 217—225.
50. Wright, Q.: The law of the Nuremberg trial. V: *International criminal law*. London, Sweet & Maxwell 1965, s. 239—278.

Seznam uporabljene literature
pripravila M. Milenković

Victims of War — Victimology of War

Janez Pečar, S. J. D., Professor of Criminology, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana, Slovenia

In armed conflicts, wars, national conflicts, religious struggles, state terrorism and similar large scale events — no matter whether they are considered to be macrocriminality or not — the most diverse phenomena cause mass suffering. Victimization in these cases is always a result of dehumanization in dealing with people in addition to being an effect of various critical situations, anxiety, unrest, panic and structural criminality of an unpredictable extent. All this causes people to die, to be disabled, to lose their homes, flee from danger and in cases when their environment is entirely destroyed, it can also force them into permanent exile.

The typology of victims is very diverse, embracing those who are directly involved in struggles and all other victims of the war: the killed, the wounded, refugees, exiles, deportees, the homeless, internees, prisoners of war, the impoverished, the lost, children and many others. In these social processes, entire states, peoples, ethnic and other large groups become victims or victimized, so this situation can be referred to as macrovictimization. Since these »subjects« often struggle one against other and resist each other with military repression inflicting large scale damage to people and property, this situation is similar to mutual victimization, and is, moreover, also highly politicized and char-

ged with ideological pressure. In this victimodynamic process each side finds cause for inflicting extensive damage to the other side, which it also justifies in its own way.

For this reason, the world community has undertaken efforts to humanize these mass hostilities and to reduce suffering and pain on the principle of proportionality and the international rules of war.

Victimology should therefore deal more intensely with macrovictimization stemming from mass destruction.

Key words: war, victimology of war, victims, typology, fear of danger, structural victimization.

UDC 343.988:341.32